

10 april 1525

Ontstaan hertogdom Pruisen

Pruisen, de eerste protestantse staat

Op 10 april 1525 gebeurde er iets bijzonders op de Grote Markt van Krakau. Aan de voet van de monumentale Mariakerk knielde Albrecht van Pruisen in een plechtige ceremonie neer voor zijn oom, de Poolse koning Sigismund de Oudere. Die benoemde hem formeel tot hertog van Pruisen. Albrecht kreeg een vlag overhandigd met daarop het nieuwe Pruisische wapen: een zwarte adelaar met een letter 'S' van Sigismund en om zijn nek een kroon. Het nieuwe hertogdom Pruisen was namelijk een leen van de Poolse koning. Het bijzondere was dat de katholieke Sigismund op die dag officieel de allereerste protestantse staat in het leven riep. Albrecht was namelijk een paar jaar eerder bekeerd tot het lutheraanisme en dat werd de staatsgodsdienst in Pruisen.

Duitse Orde

Op die stralende lentedag in 1525 schudde de kersverse hertog definitief de katholieke veren af die hij vanaf zijn prille jeugd gedragen had. Hij was een zoon van markgraaf Frederik van Brandenburg-Ansbach en prinses Sophia van Polen en in het aartsbisdom Keulen opgeleid voor een carrière in de katholieke kerk. Albrecht toonde zich een vroom katholiek, maar was ook geïnteresseerd in exacte we-

tenschappen. Zijn loopbaan kreeg een vliegende start toen hij in 1511 op 21-jarige leeftijd werd benoemd tot grootmeester van de Duitse Orde.

Dat was een katholieke ridderorde die in de 13de eeuw op uitnodiging van de Poolse koning naar het Oostzeegebied was gekomen om de Pruisen en Litouwers te kerstenen. Maar de Duitse Orde was een stap verdergegaan en had er een eigen staat gevestigd met machtige kastelen als het hoofdkwartier Marienburg (nu: Malbork). De militante kruisridders hadden het hun burennu eeuwenlang knap lastig gemaakt, of ze nu christelijk waren of niet.

Macht en bezit werden langzamerhand belangrijker dan het geloof. Pas toen de Polen en Litouwers de handen ineen hadden geslagen, was het ze gelukt om de Duitse Orde te verslaan. In 1466 had de toenmalige grootmeester bij de Vrede van Thorn de suzeriniteit (heerschappij) van de Poolse koning erkend. De Orde moest toen een groot deel van zijn grondgebied afstaan.

Naar de rijksdag

De benoeming van Albrecht tot grootmeester van de Orde was een tactische zet in de daaropvolgende strijd van de ridders om die verloren bezittingen (deels) weer terug te krijgen: ze hoopten gebruik te kunnen maken van zijn familiebanden met koning Sigismund. Die wilde daar echter niets van weten. In 1519 volgden er oorlogsverklaringen over en

Standbeeld van Albrecht als laatste grootmeester van de Duitse Orde in Pruisen te Malbork. Bovenin: de Pruisische vlag tussen 1466- en 1772 (afbeeldingen via Wikimedia Commons).

Albrecht van Hohenzollern, markgraaf van Brandenburg-Ansbach en hertog van Pruisen, 1528 (door Lucas Cranach de Oudere).

weer. In twee jaar strijd wist geen van de partijen de overhand te krijgen en in 1521 sloten ze op instigatie van keizer Karel V van het Heilige Roomse Rijk een wapenstilstand van vier jaar.

In die tijd moest er een diplomatieke oplossing worden gevonden voor het conflict. Grootmeester Albrecht reisde stad en land af en bezocht ook de rijksdag van Neurenberg (1522), waar de vorsten van het Heilige Roomse Rijk bijeenkwamen om de keizer van advies te dienen. Die vorsten waren nog allemaal katholiek, maar er was verandering op til: Maarten Luther had in 1517 zijn 95 stellingen openbaar gemaakt. De kerk in Rome had hem al in de ban gedaan en Karel V deed hem in 1521 in de rijksban, waarop de kerkhervormer onderdook. Begin 1522 was hij teruggekeerd naar zijn woonplaats Wittenberg.

Daar zocht Albrecht hem op, nadat hij in contact was gekomen met protestantse edellieden. Luther deed hem een oplossing aan de hand om het conflict met Sigismund te beëindigen: Albrecht moest zich bekeren tot het protestantisme, zijn grootmeesterschap van de katholieke orde aan de wilgen hangen en zelf Pruisen claimen als een erfelijk hertogdom. Het idee was dat Albrecht met het resoluut doorsnijden van zijn banden met de Duitse Orde zijn absolute loyaliteit aan zijn oom bewees. Albrecht had er wel oren naar.

Welvaart en scholen

Het lutheranisme had juist ook in Pruisen voet aan de grond gekregen en zijn koerswijziging kwam daardoor niet helemaal uit de lucht vallen, maar echt van een leien dakje liep het allemaal niet. Koning Sigismund had dan wel het hertogdom Pruisen uitgeroepen omdat hij een einde aan het conflict belangrijker vond dan confessionele zaken, paus Adrianus VI in Rome en keizer Karel V dachten daar anders over. Albrecht werd als protestant in de ban gedaan, wat in de praktijk betekende dat hij als *persona non grata*

vogelvrij werd verklaard. In het tumult van de Reformatie en de gelijktijdige oorlogen tegen het over de Balkan naar het hart van Europa oprukkende Ottomaanse Rijk, kwam er van naleving in de praktijk echter weinig terecht. In Pruisen zelf schaarden de meeste edellieden – stuk voor stuk ook oud-Ordeleden – zich achter de nieuwe hertog. Een opstand van boze boeren werd met gemak onderdrukt. Albrecht maakte bij dit alles dankbaar gebruik van het feit dat hij alle rijkdommen van de Orde en de katholieke kerk kon confisqueren én uitgeven. Dankzij al dat geld kende Pruisen in de eerste jaren van Albrechts heerschappij een zekere mate van welvaart. De belastingen konden laag blijven. Dat verzoende de bevolking met zijn regering, en het hielp daarbij dat de nieuwe hertog zijn nieuwgevonden rijkdom ook gebruikte om overal in

Pruisen scholen op te richten. In 1544 stichtte hij de universiteit van Koningsbergen (nu: Kaliningrad) als lutherse tegenhanger van de gerenommeerde katholieke universiteit van Krakau.

Buitenspel

Vijf jaar later bracht een geloofskwestie echter nieuwe onrust naar Pruisen. Albrecht benoemde zijn vriend Andreas Osiander tot hoogleraar theologie. Osiander week af van Luthers geloofsleer en dat leidde tot hoog oplopende ruzies in Koningsbergen. Albrecht bleef vierkant achter Osiander staan en maakte zich daar niet populair mee. Belastingverhogingen vanwege een lege schatkist verergerden dat nog.

10 april 1525. Koning Sigismund van Polen benoemt zijn neef Albrecht tot hertog van Pruisen (door Jan Matejko, 1882, Nationaal Museum Krakau, via Wikimedia Commons).

Toen Albrechts gezondheid achteruit begon te gaan, maakten Pruisische edellieden zich zorgen dat een Osiander-aanhanger een regentschap zou krijgen voor Albrechts zoon, die nog minderjarig was. Uiteindelijk greep de Poolse koning in 1566 in: Luthers leer werd bindend verklaard en het regentschap kwam veilig in handen van een gezagsgetrouwe edelman. Hertog Albrecht was nu politiek buitenspel gezet. Hij overleed twee jaar later in het kasteel van Tapiau (nu: Gvardejsk) aan de pest. Pruisen bleef protestants. In 1618 erfde het huis Hohenzollern het hertogdom en in 1701 ging het samen met Brandenburg en de andere bezittingen van de Hohenzollerns op in een koninkrijk. Het droeg de naam Pruisen, groeide uit tot een Europese grootmacht en was in de 19de eeuw de drijvende kracht achter de Duitse eenwording.

Ivo van de Wijdeven is historicus en analist. Hij schreef onder meer *Alle rafelranden van Europa* en *De macht van het verleden* (Unieboek/Spectrum).

